

DAHİ ALİMLƏRİ TANIYAQ

Seyid Yəhya BAKUVİ

Həyatı

Seyid Yəhya Bakuvî — mənşəcə Azərbaycan türklərindən olan Azərbaycanın tanınmış filosof alim və şairlərindən biri, xəlvətlik təriqətinin ikinci qurucusu idi. Azərbaycan təsəvvüf məktəbində yetişən mütəfəkkir alim Seyid Yəhya Bakuvî və onun inkişaf etdirərək yenidən təsis etdiyi xəlvətlik təriqəti XV əsrdən etibarən müsəlman aləmində böyük təsirə malik olmuş və geniş yayılmışdır. Seyid Yəhya 1403-cü ildə Azərbaycanın Şamaxı şəhərində doğulmuşdur.

Onun anadan olduğu dövrdə Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı olan Şamaxı şəhəri bu bölgədə önəmli elmi, siyasi və mədəni mərkəz mövqeyində idi. Seyid Yəhyanın doğum tarixi barədə qaynaqlarda heç bir məlumat verilməmişdir.

Ancaq onun XIV əsrin sonlarında doğulduğunun təxmin edilməsinə sövq edən bilgilər vardır. Bunlardan biri Nəzminin Bakıda qırx ildən çox yaşamasını nəql etməsidir. Bu mülahizə həqiqət kimi qəbul edildikdə, Seyid Yəhyanın 1466-cı ildə vəfat etdiyini nəzərə almaqla onun Bakıya 1426-cı ildən öncə gəldiyi söylənilə bilər. Pir Məhəmməd Ərzincani Bakıya gedərkən Ərzincana gəlib onunla görüşən Çələbi Xəlifəyə: "O indi çox yaşlandı, yaxında vəfat edər" dediyinə baxılırsa, S.Yəhyanın uzun ömür sürdüyü anlaşılır. Bu biliklər işığında onun XIV əsrin sonlarında doğulduğu söylənilir.

Şeyxin tam adı əs-Seyid Cəmaləddin Yəhya ibn əs-Seyid Bəhaəddin əş-Şamaxı əl-Bakuvidir. Şamaxıda anadan olmasına baxmayaraq, o, hakimiyyət mərkəzi olan Şirvana mənsub edilmişdir. O dövrlərdə Şirvan bölgəsində olan üləma və şeyxlərin Şirvani nisbəsi ilə yad olunması geniş yayılmışdı. Şirvani nisbəsi ilə yanaşı, ona Bakuvi nisbəsinin də verilməsi həyatının ən uzun və mühüm dövrünü Bakıda keçirməsi, oradakı irşad fəaliyyəti ilə ətraf aləmdə tanınib məşhur olması və burada vəfat etməsi ilə əlaqədardır. Azərbaycan mənbələrində daha çox Yəhya Bakuvi kimi yad edilir. Əsərlərində doğulduğu Şamaxı şəhərinin adından götürülən əş-Şamaxı nisbəsinə az təsadüf olunur. Seyid Yəhya üçün qaynaqlarda sevgi və hörmət ifadə edən bir çox üstün sifətlər ifadə olunmuşdur.

Piri-sani S.Yəhya üçün ən çox istifadə olunan və adətən onunla adlanmış olan bir ifadədir. Pir təsəvvüfdə təriqətin qurucusu, təriqət sahibi anlamında işlədilir. Bu mənada xəlvətliyin piri Ömər Xəlvətidir. Piri-san isə ikinci ər anlamındadır. Bir təriqətin quruluşundan sonra təriqətə yeni bir istiqamət verən və yeni həyat qazandıran sufiyə deyilir. Məsələn qadiriliyin piri-sanisi İsmayıl Rumi (piri Əbdülqədir Geylanidir), xəlvətliyin piri-sanisi S.Yəhyadır.

Seyid Yəhya nəsəbi sağlam seyidlərdən sayılır. Onun atası altıncı imam Musa Kazımın soyundandır. Şerlərində Seyid təxəllüsü istifadə etmiş, əsərlərinin sonunda adını Yəhya əl-Hüseyni yazaraq seyid olduğunu bildirmişdir. Babaları nəqiblər sülaləsindən olmuşdur. Atası Bəhaəddin Şirvanşahlar dövlətinin nəqibül-əşrafi idi.

Seyid Yəhyanın uşaqlıq illəri Şamaxıda, ailəsinin yanında keçmişdir. Bu mənzəbələrədən onun zəngin və nüfuzlu bir ailədə doğulduğu anlaşılır. Ailəsinin seyid olması da onun öz mühitində sayılan və sevilən biri olmasını təmin etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı kiçik yaşlarından əxlaqı və tərbiyəsi ilə insanlar üzərində müsbət təsir oyatmışdır.

S.Yəhyanın mükəmməl bir təhsil aldığı şəkssizdir. Əsərlərinin çoxunu ərəb dili və fars dilində yazmış olması öz doğma Azərbaycan türkcəsi ilə yanaşı bu iki dilə də hakim olduğunu göstərir. Əsərləri İslam dininə aid bir çox elm sahəsinə dərinədən bələd olduğu təsəvvürünü yaradır. Şamaxıdan nə vaxt getməsinə dair bir məlumat olmasa da, təhsilini doğma şəhərində tamamladığı ehtimal edilir. Müəllimlərinin kim olduğuna dair məlumatı Şəfaül-əsrar əsərində vermişdir. Burada yad etdiyi adlardan "ustadım" dediyi Şeyx Şəmsəddin Əxıskətədən fiqh elmini, Mövlana Hafizəddin əl-Gərdəridən ərəb dili, bəlağət və xitabəti, "ustadım və sənədim" dediyi Mövlana Tacəddindən hədis və fiqh elmlərini, Qütbəddin əs-Sərabidən əqid və kəlam elmlərini öyrənməsi məlumdur.

Bakıda yaşadığı dövrü

S.Yəhya Bakıda qırx ildən çox yaşamışdır. Bakıdakı fəaliyyətinə nəzər saldıqda bu müddətin mənbələrdə doğru göstərildiyi aydınlaşır. Bunun əksinə başqa bir məlumat da yoxdur. Bu halda S.Yəhyanın Bakıya XV əsrin 20-ci illərində gəlməsi qənaəti hasil olur. Bakıya getməsinə səbəb olan hadisə Şeyx Sədrəddinin vəfatından sonra şeyxlik məsələsində Pirzadə ilə aralarında çıxan ixtlafdır. Şeyx Sədrəddin vəfatından öncə tərəfdarlarını toplayaraq Seyid Yəhyanı yerinə təyin etmiş və ona itaət etmələrini söyləmişdir. Lakin şeyxin ölümündən sonra Pirzadə onun yerinə taxta əyləmiş və S.Yəhya Bakıya köçmüşdür.

S.Yəhyanın Bakıya köçdüyü zaman Şirvanşah I Xəlilullah xan idi. O, Bakıya gəldikdən sonra burada Şirvanşah I Xəlilullah xanın da yardımını ilə xəlvətliyin ilk böyük xanəgahını açmışdır. Bakıdakı xanəgahın inşasında Şirvanşah I Xəlilullah xanın yardımçı olmasını Seyid Yəhya türbəsinin ətrafında Şirvanşah tərəfindən inşa edilən məscid və digər binalardan da anlamaq mümkündür. Mənbələrdə də Şirvanşah I Xəlilullahın ona böyük yardım göstərdiyi və hörmət etdiyi qeyd edilmişdir.

Seyid Yəhya Bakuvi türbəsi.

Şirvanşahlar saray kompleksinin yuxarı həyətinə yerləşən, keçmişdə Keyqubadməscidinə bitişik olmuş türbə binası.

Şirvanşah I Xəlilullah xan ilə aralarındakı yaxşı münasibəti göstərən əlamətlərdən biri də S.Yəhyanın Kəşfül-qülub əsərini Şirvanşaha ithaf etməsidir. Belə ki, əsər bu ifadələrlə başlayır: "Bu risaləni yazmanın səbəbi uə ədalət əmiri, aləmdəki bütün sultanların ən şərəfli, əl-Məlikül Mənnanın hökmünün davam etdiricisi, Xəlilür-rəhmanın adaşı sultan ibni sultan Əmir Xəlilullahın (Uca Allah bütün aləmə və almdəkilərə yaydığı rəhməti ilə onu ən uca məqama çıxarsın) gündən-günə artan dövlətinin itidali-vasitəsi ilə tapdığım əmniyyət və əman ilə yazdım (Əmirül-adil. Əzam, Əkrəm, Xülasətüs-səlatin fil-aləm, əl-Müəyyəd, əl-Məlikül-Mənnan, Xəlilür- rəhman, Sultan ibni sultan, Əmir Xəlilullah hallədallahu təala səradika əzəmətəhu və cələlulhu adına yazılmışdır".

Seyid Yəhya müridlərinə uzun ömür verməsi üçün Allaha dua edərkən "Xəlil bəyə dua edin, çünki mənim ömrüm onun həyatıdır" – demişdir. Həqiqətən də Şirvanşah I Xəlilullah xanın ölümündən doqquz ay sonra S.Yəhya da vəfat etmişdir. Mənbələrdə S.Yəhyanın təsəvvüfi həyatı ilə bağlı məlumatlarla yanaşı ailə həyatı ilə də bağlı məlumatlara rast gəlinir. Onun xanımı şeyxin qızıdır. Şeyx Sədrəddin gələcəkdə xəlvətliyin ən böyük şeyxi olacaq istedadlı müridi S.Yəhyanı qızı ilə evləndirmişdir.

S.Yəhyanın övladlarının sayı qaynaqlarda açıq ifadəsini tapmamışdır. Ancaq mənbələrdəki bilgilərdən üç oğlunun olması dəqiq bilinir. M.Nəzmi S.Yəhyanın böyük oğlunun adının Fəthullah olduğunu və atası vəfat etdikdən sonra onun yerinə Bakıda səccadəyə oturduğunu bildirir. Fəthullah atasından sonra bir il şeyxlik etdikdən sonra vəfat etmiş və atasının yanında dəfn olunmuşdur. Ləməzətdəki süfrə mənfəbəsindən aydın olur ki, ortancıl oğlunun adı Əmir Güllə olmuşdur. Şeyxin üçüncü oğlu ilə əlaqədar məlumat verən Həsən Krimidir. O, S.Yəhyanın kiçik oğlunun adının Nəsrullah olduğunu, Kırım xanı tərəfindən Kırma dəvət olunduğunu, onun da bu dəvəti qəbul edərək Kırma getdiyini bildirir. Nəsrullah burada ona bağışlanan təkyədə şeyxlik etmişdir. O, həm də Kırım xanlığının Nəqibül-əşrafı vəzifəsində işləmişdir. Kırım və ətrafında xəlvətlik onun vasitəsi ilə yayılmışdır. XVII əsrə kimi Kırmda Şeyx Nəsrullahın nəslə davam etmişdir.

S.Yəhya Bakıda vəfat etmişdir. Vəfatı haqqında müxtəlif tarixlər verilmişdir. Belə ki, Nəfəhatüs-üns, Şəqayiq və Təhfətül-mücahidin əsərlərində 868 və ya 869-cu il deyərək iki tarix verilir. Xulvi və Əhməd Hilmi 869-cu il, S.Vicdani və M.Ə.Ayni isə 862-ci il tarixi göstərir. Lakin əksər mənbələr S.Yəhyanın Şirvanşah I Xəlilullahın ölümündən 9 ay sonra öldüyünü göstərir.

Şirvanşahlar dövlətinin görkəmli tədqiqatçısı Sara Aşurbəyli Əbdürrəhman Cəlaluddin əs-Suyuti və Məhəmməd ibn Əhməd ibn İlyasa əsaslanaraq yazır: "Şirvanşah I Xəlilullahın ölüm tarixi Misir tarixçisi Əbdürrəhman Cəlaluddin əs-Suyutin (1445–1505) "Nəzm əl-ükban fi İyan" əsərində belə qeyd edilmişdir: "Şirvan hökmdarı Xəlil ibn Məhəmməd əd- Dərbəndi, Şamaxı hakimi, hökmdarların möhtərəmi, mömini, ləyaqətli və ədalətli olmuşdur. O, böyük müsəlman hökmdarlarının sonuncusudur. Şirvan və Şamaxı məmləkətlərində əlli ilə yaxın hökmdarlıq etmiş və 869-cu ildə (miladi 3. sentyabr 1464 – 23. avqust 1465) ölmüşdür. Onun yüz, yaxud ona yaxın yaşı vardı. Buna baxmayaraq asanlıqla oxuyurdu və sapsağlam idi". Şirvanşahın bu ölüm tarixini digər ərəb müəllifi Məhəmməd ibn Əhməd ibn İlyas da təsdiqləyir. O, Şirvanşah I Xəlilullahın ölüm tarixini daha da dəqiqləşdirərək, onun 869-cu ilin zilhicə ayında (25.07.1465-23.08.1465) vəfat etdiyini yazır. Numizmatik məlumatlar da bu tarixi təsdiqləyir. Onun oğlu Şirvanşah Fərrux Yasarın kəsdidiyi ilk sikkələr 869/1465-ci ilə aiddir.

Yaradıcılığı

Müəllif haqqında ən doğru bilgiləri, şübhəsiz ki, öz əsərləri verə bilər. Ancaq müsəlman müəlliflər, adətən əsərlərində özləri barədə az məlumat verirlər. Bəzən adlarını da yazmamaları, görünür təvazökarlıqdan irəli gəlmişdir. S.Yəhya da əsərlərində özündən çox bəhs etmir. Lakin yenə də onun həyatı ilə bağlı bir sıra məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Belə ki, o, Şifaül-əsrar əsərində müəllimlərini, Kəşfül-qulub əsərində Şirvanşah I Xəlilullahı yad edir. Bəzi şerlərində də həyatı və çilləri barədə məlumata rast gəlinir.

S.Yəhyanın əsərlərində onun fəlsəfi-dini düşüncəsi və təsəvvüfi anlayışı barədə geniş məlumat vardır. Ona qədər təsəvvüf sahəsində əsər yazan müəlliflər o qədər də çox deyildi. Xüsusilə xəlvətlik təriqətinin sistemi və üsulları haqqında ondan öncə yazılmış əsərlərə təsadüf edilmir. Demək olar ki, xəlvətlik təriqətinin təqribən 200 illik üsul və prinsipləri ilk dəfə onun tərəfindən yazıya alınmışdır. Hətta bu üsulların bir çoxu ilk dəfə S.Yəhya tərəfindən müəyyənləşdirilərək tətbiq olunmuşdur.

O, iyirmidən çox əsəri ilə xəlvətliyin təsəvvüfi-fəlsəfi əsaslarını quraraq günümüzdə qədər gəlməsini təmin etmişdir. Lamii Mahmud Çələbinin Nəfahət tərcüməsi, Taşköprülüzadənin "Şəqayiqi-Numaniyyə fi üləmayi- dövləti Osmanıyyə", Məcdi Məhəmməd əfəndinin "Hədəiqüş-şəqayiq", Yusif ibn Yaqubun "Mənaqibi-şərif və təriqətnammeyi-piran və məşayixi əliyyəyi- xəlvətiyyə", Məhəmməd Cəmaləddin əl-Xulvinin "Ləmazati-xulvi və Ləmazati-ulviyyə", Əli Əlinin "Töhfətül-mücahidin və Behcətüz-zahidin", Məhəmməd Nəzminin "Hədiyyətül-ixvan", Həsən Kırımının "Məqalate- əliyyəyi-təriqəti-xəlvətiyyəyi-Camaliyyə", Həririzadə Məhəmməd Kəmaləddin əfəndinin "Tibyani-vəsail-il-həqaiq fi bəyani-səlasil-it tərāiq", Sadiq Vicdaninin "Tomari-turuki-Əliyyə", Hüseyin Vəssafın "Səfineyi- övliyyəyi-əbrar şərh-i-əsmar", Bursalı Məhəmməd Tahir əfəndinin "Osmanlı müəllifləri", Bağdadlı İsmayıl paşanın "Hədiyyətül-arifin", Məhəmməd Əli Ayninin "Təsəvvüf tarixi", Xocazadə Əhməd Hilminin "Seyid Yəhya və Ziyarəti-övliya", Rəhmi Sərinin "İslam təsəvvüfündə xəlvətlik və xəlvətilər" əsərləri həm S.Y.Bakuvinin həyat və yaradıcılığı, həm də xəlvətliyin tarixi üçün əhəmiyyətli mənbələrdir.

Seyid Yəhyanın dini-təsəvvüfi əsərlərinin sayı və siyahısı heç bir qaynaqda tam olaraq verilməmişdir. Bu əsərlərdən Virdü-Səttar və Əsrarüt-Talibin istisna olmaqla digər əsərlərin məzmunundan isə qaynaqlarda heç bəhs edilməmişdir.

Əsərlərindən mükəmməl təhsil aldığı məlum olan Seyid Yəhya nəsr əsərlərini türk, ərəb və fars dillərində, nəzm əsərlərini isə fars dilində qələmə almışdır. Bu dildə yazdığı şerlərində "Seyid" məxləsindən istifadə etmişdir. Mehmet Rıhtım Türkiyə və Azərbaycan kitabxanalarında apardığı uzun araşdırmalar zamanı bu ölkələrin kitabxanalarında Seyid Yəhya əsərlərinin 100-dən artıq əlyazma nüsxəsinin olduğunu üzə çıxarmışdır. Ümumiyyətlə, Seyid Yəhya irsinə aid olan əsərlər aşağıdakılardır:

- Ətvarül-qəlb
- Bəyanül-elm (Çehel Mənazil və həft məqam)
- Əsrarüt-Talibin
- Ətvarül-qəlb
- Qəzəliyyat
- Kəşfül-qülob
- Qisseyi-Mənsur
- Kitabül-vüdu
- Məkarimi-əxlaq
- Mənaqibi-Əmirəlmöminin Əli kərrəmallahü vəchəhu
- Mənazilül-aşiqin
- Mənazilüs-sabiqin
- Meyari-təriqət
- Rümuzül-ışarət (Təfsir və təvili "İhdinəs siartəl müstəqim")
- Risaleyi-Ma la buddə batiniyyə (Əsrarül-vüdu)
- Risalə fi Səlavatin-nəbi
- Şərh Məratibi-əsrari-qülob
- Şərh Sualati – Gülşəni-əsrar
- Şərül-Əsməi-səmaniyyə
- Şəfaül-əsrar
- Təsərrufatü mükəşəfat
- Virdü-Səttar

Seyid Yəhyanın təsəvvüf elminin bir çox sahəsində yazılmış olan əsərlərindəki dil, ədəbi xüsusiyyətlər və məzmun zənginliyi müəllifin təfəkkürünün dərinliyini göstərməsi baxımından da dəyərlidir.

Bununla yanaşı onun nəzm və nəsrə çoxlu sayda əsər yazması da diqqəti xüsusi cəlb edir. Çünki, ona qədər xəlvəti şeyxləri arasında bu sayda və çeşiddə əsər yazan olmamışdır.

Əsərlərində İslam dünyasında işlək olan üç dildən – ərəb dili, fars dili və Azərbaycan türkcəsindən istifadə etmiş və farsca şeirlər yazmışdır. Bu da onun dil zənginliyini və ifadə genişliyini göstərir. Əsərlərində diqqət çəkən cəhətlərdən biri də qaynaq zənginliyidir. Müəllif əsərlərində mövzuları çox vaxt Quran ayələri və Məhəmməd peyğəmbərin hədisləri ilə əsaslandırılmışdır. Bu da onun Quran və hədis bilgisinin dərinliyini göstərir. Digər tərəfdən özündən əvvəl yaşamış və əsər yazmış bir çox sufi aliminin də əsərlərindən yararlanmışdır.